

דב סדן כמבקר ספרותי

מאת שלום קרמר

דיאליזה הספרותיות, אבל אינו נעלם ל- גמרי. קיומו במובלע קובע את העדפת היוצרים וייחוד תשומת-הלב להם. ול- אמיתו של דבר, התפיסה התימאטית האידיאלית הגדולה, בשלבים הגבוהים של ההבנה הספרותית, עוברת ממילא אל התפיסה האמנותית. שכן הא בהא תליא, ואין הן שתי רשויות גפרדות, אלא מהות אחת לשתי פנים. הרי, 'ישל, במאמר על ברקוביץ, שכבר הוזכרנו אותו, משכיל דב סדן להבליט את אי-האחרמוניה שבדרך המתואר מי- תוך גיגוד להארמוניה שבדרך התיאור דוקא (שם; 172). והוא הדין במאמרו על י. ח. ברנר, שהבחינה התימאטית המהותית נושקת בבחינה האמנותית ה- טהורה. היסוד האבטוביוגרפי החזק בגיבוריו אינו מניח לו לברנר לעצב את דמויותיו במושלם. כ'אן לא זכה יוצר-הדמויות למידה מלאה או יתירה של חופש לחמרי ההווייה שלו, המי- ניחה בידו את האפשרות והכוח להפי- רידם ולהתירם בתרכובת חדשה, כאן הוא משועבד ביותר לדרך החווייה כהווייתה" (שם, 159).

מים, הנורעות על-ידי הסופר ביצירתו כאילו שלא בהכרה והם הם המגניבים- המגלים את פרצופו לאמיתו. במאמרי הביקורת שלו, הכוללים תמיד, הוא אומר משהו המעמיד את היוצר על עיקר נפשו: אם זה ביאליק או טשרניחובסקי, אם זה שניאור או שמעוני, אם זה שופמן או ברקוביץ, אם זה אחד-העם או א. ד. גורדון. את יצירתו של שופמן, למשל, הוא

דב סדן בן 60

מעמיד על גילוי שני הצדדים בנפש האדם, האינסטינקטים הרעים שבאדם ובקיעת האור מתוכם הם, כאילו זה מותנה בהם: עיקרו ב"צמד הניגודים הגדול, האור והאפילה, ויניקתה ב" שכנות הצפופה שבצמד-הניגודים הג- דול ממנו, החיים 'המוות". (אבני בחן*) (עמ' 169). ואילו בסיפורי ברקוביץ רואה סדן את התלישות כמוטיב קבוע, שהוא מרחיבו כדי "הרגשת הנכר" המהלכת בכל סיפוריו. "שונים עד מאוד תנאי העמידה הזאת, שונים גווימסי- בות, אך הסיטואציה אחת — אדם שלא ברשותו, והוא עלוב ומבויש" (שם, 175).

הפעם נתייחד בפניה אחת, ושמא נאמר ברובע אחד, בכרך יצירתו של דב סדן, כרך גדול שיש בו רבעים ופרברים, מבואות ומוצאות, רחובות וסמטאות: כרך גדול של יצירה בסי- פור ובזכרונות, בחקר הספרות ובי- מונוגרפיה, בביקורת ובפובליציסטי- קה, בהגות ובמסה, בפולקלור ובל- שון. בכל אחד מהענפים האלה קנה לו דב סדן מקום נכבד שאין עליו עוררין. הפעם נתייחד בענף אחד, ב- ביקורת הספרות, שאין חולקים על כך שהיא ענף מרכזי ביצירתו, לריבוי ול- כוח.

זה למעלה משלושים שנה הוא עו- מד בשערי הביקורת העברית, תוהה ומגיב על גילויי ספרותנו החדשה, שואל למחוז חפצה יחוקר מבואיה, עטו השופע נוקק לספרים ולסופרים, כקטנים וכגדולים, מנתח, מעריך וקר- בע מקומם של חוליות בשרשרת ספ- רותנו. הוא נעשה בניין-אב לביקורת העברית החדשה תוך שהתנתק (ולא התנתק!) משיטתו הביוגראפית-ההיס- טורית של קלוזנר ותוך שהתנתק (ולא התנתק!) משיטתו האימפרסיוניסטית של פייכמן — וסלל לו דרך או דרכים משלו; ומהם נמשכים שבילים גם למי- בקרים החדשים בספרותנו.

בשתי דרכים הלכה ביקורתו הספ- רותית של דב סדן: (א) דרך העלאת המעמקים שביצירה וחישוף רובדי נפ- שו הפנימיים של היוצר (ב) דרך הע- לאת הסביבה החברתית והאווירה הי- תרבותית של היוצר על יצירתו. יש שהיא הולכת באחת משתי הדרכים בלבד, ויש שהיא הולכת בשתיהן כא- חת. הצד השווה שבהן, שהוא עוסק בצד התמאטי-הפסיכולוגי ובצד החבר- תי-האידיאלי של היצירה ולא בצד הטכ- ני האמנותי. וכאן הגיע להכללות גדו- לות מזה ולהיפרטות אופיינית מזה.

סדן חודר למעמקי היצירה תוך צי- רופים גדולים, כשהוא אוחז בידו את כל יצירי הסופר-האמן ומצרפם יחד, ויש מתוך ידיעה מוקדמת של ההנ- חות והמסקנות של המבקרים שקדמו לו — ומגיע אל הכלל הגדול כדיוקו, שיהא מקיף את כל היצירה ואת כל נפשו של הנוצר. בביקורת הספרותית המקורית שלו עיקרו בכללות דוקא ולא בפרטות, ההיפך שהוא עושה ב- מחקריו, שבהם הוא עוסק בגלגילי פרטים ובדקדוקי כוונות.

לא די לו לסדן להעמיד את הסופר ע מהותו לפי כלל יצירתו, לפי המא- קרוקוסמוס שלה — דבר שהוא עושה מתוך הצירוף הגדול — אלא הוא מבקש לו גם סימוכין בפרטי היצירה, במיקרוקוסמוס שלה. את הדבר הרא- שון הוא עושה על-ידי גילוי חוטי הערב השווים העוברים את היצירות המרובות בשתיין, ואת הדבר השני על- ידי מלים וביטויים ומימרות מסיי- י

גישתו אל היצירה ואל יוצרה היא אובייקטיבית לרוב וככל האפשר, בתור ספת נימה אנושית להבין את היוצר, מתוך כוונות עצמית לרדת לעומקי נפשו וללכת לארצו. לא לחייב הוא בא ולא לשלול, אלא לתפור ולנתח. לא לתרועת מלחמה הוא נושא פניו, אלא לביורר שיש עמו חריפות וגם הסברת-פנים. את השלילה הוא מב- ליץ במשפט אחד בקצה של פסקה או באימרה צדדית טפלה, הדחוסים תוכן גלוי ומרומז, שניתן לפתחו כבר מאמר שלם פני עצמו, כגון — אם להביא משל אחד — אותו משפט במ- אמרו של שניאור: "הרחיפה בחלל הפסגות, הניתק מקרקע היניקה, ממי- צרה-העיר, שנשארה מאחוריו פרוצת שער ובריה, העמידו את השירה ממי- לא וכבעל-כרחה בפני הסכנה של מש- חק-הגיגונות ומחשבה המסיח עצמו ב- מופשט" (שם, 92). וכך הוא גוהג בכל מאמריו שהביורר האובייקטיבי לו העיקר. ולא מגמה מסויימת קבועה בהשקפת עולמו של המבקר או קיב- עון אסכולתי שלו, ולא-כל-שכן אינו מתיחות זעומה או זהומה בנפשו של המבקר, המבקשת לה פורקן.

תהא דרכו אשר תהא ברוב מאמ- ריו המעמיקים, הבוחנים כלל יצירתו של סופר, ובייחוד בראשונים שבהם, שנכתבו בשנות השלושים — הוא מח- זיר אותנו אל נפש האדם, אל יצירי היסוד שלנו, אל פחדי היסוד שלנו, אל געגועי היסוד שלנו ואל תמדות היסוד שלנו, שהם קיימים ונשארים ועומדים בכל התנאים החברתיים או הפוליטיים. הוא רואה את הנפש המ- תורבתת של האדם כזירה להתגוששות בין יצירי בראשית ובין המצפון. באר- תם המאמרים הראשונים — והם רא- שית התעצמותו כמבקר ספרותי, — הלזו בביקורתו הספרותית המקורית — מאמרים על ביאליק וטשרניחובס- קי, על עגנון ושופמן, על שמעוני שניאור ועוד ועוד — הוא תופס את היוצר בניגודיו. ממצעו ביניהם ומג- בירו על-פיהם. וזו השיטה הדיאלק- טית האמיתית הנקוטה בידי, אלא שמדובר הפעם לא בניגודים שבהגיון ושבמושכלות, אלא שבנפש וביצרים, הם הניגודים שהבליטם פרויד בשני מונחים כוללים, הארוס ויצר-הכליון. וכאן הגיעה שעתנו לומר דברים בוורים ומפורשים, רעיונות וגישות אלה וכיוצא באלה למד דב סדן מתו- רת פרויד, ששקד עליה שקידה מרובה. חיקר ואיזן אותה לאורכה ולרוחבה ונסתפג בה באותן השנים במידה כי- זאת עד שלא ראה אז אפשרות-הבנה אחרת לספרות, ליצירה וליוצרה. הוא היה הראשון בספרותנו שסיגל את שי- טת פרויד לביקורת העברית. אלא שהיה פיקח למדי גם בהתחלת דרכו בביקורת שלא השתמש בטרמינולוגיה הפרוי- דיאנית. ראוה, שכל מדריך גוער אינ- טליגנטי דאז, וטירון בעבודה סוציא- לית כיום, משתמש בהם להעמיד פנים (המשך בעמ' 6)

דב סדן נמנע מלקבוע הלכה: מתי וכיצד המהות הנפשית-האידיאלית של היצירה באה להעיד במישרים על נפש היוצר ומתי לא, כלומר מתי מדובר בזהות או בניגוד או בהתקה — והכי- ללות אלה מעבירות אותו לא-פעם אל תחום הסוציולוגיה והפסיכולוגיה החב- רתית, לביורר מאבקי דורות במציאות ובספרות. בקיאותו הרחבה בכל מכת- יני ספרותנו בכלל ובספרות העברית החדשה בפרט, עד כדי להכיל בקרבו את כל היצירות וכל היוצרים, מאפש- רים לו אנאלוגיות בין סופרים לסופ- רים, בין דורות ומשמרות, והוא מגיע אל הבעיה הנחרצת בקביעת מקומו של הסופר בתחומים זבשלבים הסוציולו- גיים והפסיכולוגיים של הספרות. הצד האמנותי הטהור נבלע בהבחנות האי-

• דב סדן, אבני בחן. הוצ' מחב- רות לספרות, תל-אביב, תשי"א.

דב סדן כמבקר ספרותי

(סוף מעמ' 5)

ולבוש חשיבות (הכוונה למונחים כגון טראומה, ליברו, אני-עליון, תסביך-אדיפוס וכיו"ב). ואף-על-פי-כן, הטר-מינולוגיה הפרוידיאנית נדחת ומר-פיעה במאמרים הראשונים כאילו בלי רצון בעליה. גילוייו של פרויד מתלח-לים במאמרים הראשונים ולא הראשו-נים בלבד, ונותנים להם את העומק שציפה להם הקורא העברי. אין הוא משתמש בתורתו של פרויד בצורה דוגמאטית, על כל מערכיה ומונחיה, אלא הביא אותה על-ידי רידוקציה ל-כמה מושגים כלליים, שכיום אי-אפשר בלעדיהם. ולא עוד אלא קרא להם שמות עבריים לפי הקונטקסט ההבעתי כולו. האהבה הגדולה של טשרניחובס-קי לאילי קדם „אינה אלא עדות לדי-בוק הגדול ביצרי בראשית, בנפש בשרשה, אינה בעצם אלא סמל כיסוי-פנים לילדות האבודה ועולמה הרענן, על חירות החושים וחירות המראות שבה" (שם, 86). במשפט הזה אין השימוש בתורת פרויד נהיר כל כך, אבל אין להעלות על הדעת שהובע ללא השפעתה. ואילו „הערבה אינה אלא פרויקציה של הנפש הפרימיטי-בית החיה כיצרה" (84) — הרי המי-כאניזם של הפרויקציה הוא חלק, בלי-תיגפרד מתורה זו. ובוודאי שהגדרת תפקיד השירה „להשלים בין האדם על חמרו ההיולי, חומר-התהוה, שאינו מב-קש להשמע אלא ליצר, ולבין מציאו-תה של התרבות, הקבע וכבלי-המוסר" (שם, 60) — כהגדרת פרויד או בנוסח פרויד.

במאמרו המאוחרים נשתחרר מן ה-דוגמה הפרוידיסטית עד שנעלמה כליל.

למשל, המאמר הראשון של ביאליק שנכתב בשנת תרצ"ג כולו עומד בסי-מנה של הדוקטרינה הפרוידיסטית, ו-אילו במאמרים הנוספים הוא משתח-רר ממנה, אם כי נעזר בכמה מושגים של תורה זו שכבר נקלטו בתרבות ובמדע ונעשו קניין הרבים. גם במאמ-רו הראשון על עגנון שנכתב בשנת תרצ"ב, מאמר כוללני רחב ומעמיק, ושמא הוא הטוב במאמריו על עגנון, הוא טוען שלמלחמת הצעירים בי-ש-ראל במרשה ובמסורת פעל „הסיכ-סוך עם האב", ולא נתקררה דעתו עד שהוסיף בסוגריים: „גם גורמים חבויים שלפני קבע-התרבות, שלפני גיבוש-האישיות, גורמים פליטי-הינקות, מצ-טרפים לתוך תרועת-המלחמה הזאת שעל רקע של התנגשות הדורות בעם וחיו — אולם עתה לא נרד למעמ-קים אלה, נסתפק בשטח של הראייה המגולה." (על ש"י עגנון, עמ' 9**). טוב שלא ירד למעמקים כיוון שלא היה מוצא בהם שום דבר סגולי להא-רת הפינומן עגנון, ודווקא ההסתפקות בשטח המגולה נתן לנו ניתוח פסיכו-סוציולוגי ורוחני-תרבותי מעמיק ביו-תר של עגנון, בהשוואה ליצירת בני-דורו מיסודם של גנסין, ברנר, ברדי-צ'בסקי, נומברג. ניתוחו זה של יצי-רת עגנון ודאי אינו מתקפה על-ידי הדבקות כמה אטיקטות משל פרויד; תורת המעמקים רק מדרבנת את המ-בקר להעמיק חקר ביצירה; רק פה ושם מנצנצת במאמריו על עגנון ובי-מאמרים אחרים איוו עורפיות פסיכו-אנאליטית, שאינה לפי טעמנו כיום. לא אביא אלא דוגמה אחת, במאמרו על ברקוביץ, מאמר מצויין כשלעצמו,

הוא מדבר על התלישות של גיבוריו ונהייתם למרחקים תוך עמידה על כללות ופרטים, הכמיהה לעולם הא-בוד, לחיק האם, „לפני היות הבדלה בין בית ומרחק, באין התינוק יודע אלא את חיק האם". (אבני בחן, עמ' 80). אבל גם באותם ימים ראשונים מוציא דב סדן מתחת ידיו ניתוחים דקים של יצירות מתוך הבנת האדם על גילוייו וסתריו, על חולשותיו ומבו-כותיו, כשהוא צמוד אל היצירה גופה ומנתק קשרו עם היתאוריה, עם כל תיאוריה. והריהו מנחה אותנו בשבילי היצירה, מגלה גם גנויה, ומפענח נע-למיה — בבירות, בעידון, בעוז. ובי-פרט הוא גילה הבנה עמוקה ליצירתו של עגנון, בן מכורתו וידיד-נפשו, עד שמאמריו על עגנון נצטרפו כדי ספר שלם.

דב סדן נכנס אל הפרוידיזם בשלום ויצא בשלום. והלווי ידוע, כשם שאין להשתמש במיתוד מדעי לאינטרפרטא-ציה של המציאות על דרך האמנות, כך אין ביקורת הספרות יכולה לה-גיע לתפיסה אימאננטית של היצירה במיתוד מדעי שאול, המבוצע באופן זיקני. המבקר הספרותי יכול ללמוד הרבה מן הפרוידיזם, כשם שילמד מן המארכסיזם — ונעלה מכל ספק שתו-רת פרויד תרמה תרומה נכבדה ביותר להכרת נפש-האדם על מעמקיה, ולא עוד אלא שהוסיפה גם להכרת התרבות האנושית מבחינה פסיכולוגית — אבל את היצירה הספרותית יתפוס המב-קר תפיסה מתוכה-היא, כשרק היא, היצירה, עומדת (בביקורת הספרות!) במרכז, ואין נפש היוצר מעניינת או-תו אלא במידה שהיא מקבילה על-הבנתה המלאה. רשאי הפסיכואנאלי-טיקן לעסוק בספרות כאובייקט לבי-קורתו המדעית — אבל גם או-צי-סוקו יהא מדע ולא ביקורת ספרו-תית. עירוב התחומין בין מדע לא-מנות, בין פסיכואנאליזה לביקורת ספ-רותית סכנתו מרובה ויעידו כל או-תם ניתוחים פסיכואנאליטיים של הספ-רות (שניתנו כביקורת של ספרות!) שהדחימו עם פירסומם הראשון ונודיי-פו בנקוף תקופה קצרה. כשם שהתי-גוון הנאטוראליזם המדעי באמנות הסי-פור, כך התנוון הפסיכולוגיזם המדעי בביקורת הספרות. הביקורת אינה יכו-לה ליהפך ולהיות הגשמה עיונית-ספי-רותית של תיוות מסוימות במדע ב-כלל ובפסיכואנאליזה בפרט, אף-על-פי-שהיא משתמשת בהישגי המדע והי-פסיכואנאליזה ועדיין היא ממשיכה בזה.

דב סדן נמלט מוולגאריזאציה בשי-מוש המיתוד הפסיכואנאליטי גם בימי התלהבותו הראשונה מתורה זו, וגילת זהירות מרובה בשימוש בנומקלאטורה פרוידיסטית (אם כי אתה מוצא ב„אבני-בוחן" כמה מאמרים או קטעי מאמרים, שאינם עומדים כיום בפני הבחנתנו החדשה). לעומת זאת העשיר את הבי-קורת שלנו בתפיסת מעמקיו של היו-צר ובקריאה חודרנית בשיטי היצירה וביניהן.

** דב סדן על ש"י עגנון, מסה עיון וחקר. הוצ' הקיבוץ המאוחד, תשי"ט.

פשיטה של יחידות —

מתאבדים?

במבדוק הגדול ביותר בחוף הצרפתי של התעלה, סט. נאור, עליו נערכה בלילה פשיטת הפתעה, שאין לה תקדים בהעזתה, עוד לא נסתיימו מניית התרו-גים וסקר הנזקים.

מומחים צבאיים קובעים, כי פשיטה זו היא ההישג הגדול ביותר שהושג אי-פעם על ידי כוח-פשיטה קטן במס-פרו אך גדול בהעזתו. הפושטים, שבאו בחשיכה מן הכיוון הבלתי-צפוי ביותר, מן הים, במשחתת ובסירות-מנוע, חיסלו תוך דקות את חיל-המצב והשתלטו על כל הנמל, המשחתת בה באו התנגשה במלוא-המהירות בשער המבדוק הענק והוציאתו מכלל שימוש לשנים. כל מתקן חיוני אחר פוצץ.

הפשיטה היא פשיטת-המחץ המפורס-מת של כוח-קומנדו הבריטי, ב-1942 על נמל סט. נאור שבידי הגרמנים במל-חמת העולם השניה, ושימש בסיס לצו-ללותיהם שעשו שמות באניות בעלות-הברית באוקיינוס האטלנטי. „הפשיטה הגדולה בכולן" זהו שמו של הספר המגולל לעיני הקורא באורח חי, כסרט קולנוע ממש, את האטופיה המופלאה של הפשיטה הנועות. ל. פיליפס, מחבר הספר, הוא אחד המעולים שבסופרים הבריטיים, המקדישים את כשרונם לתי-אור מבצעי גבורה והקרבה בלתי-מצויים. הספר שהופיע בהוצאת „מער-כות" מיועד לכל קורא האוהב ספור עובדתי, מרתק ומאלף כאחד.

דב סדן כמבקר ספרותי

מאת שלום קרמר

(מאמר שני)

עיקרו ויסודו של דב סדן כצייר של תרבות וכהיסטוריון של ספרות. ברוחו נכבשה ונטבעה הכרת החברה היהודית במורח אירופה (וגם במערבה) על תנאיה ונסיבותיה האתנוגרפיים והתרבותיים, הסתעפות זרמיה הרחניים כמאה השנים האחרונות הן בשיפולי העם והן במרומי העליה ומכלול התופעות הספרותיות הן ברובד הפולקלוריסטי והן ברובד האמנותי. מכאן זכותו וסמכותו כהיסטוריון תרבותה של יהדות מזרח אירופה בכלל ושל יהדות גאליציה בפרט. ואם אין עדיין מקצוע כזה (הכונה להיסטוריה של תרבות) בתחום המדעים ההומאניטיים, לא יפלא לכלול אותו בתחומה של ספרות, ספרות במש"מעה הרחב ביותר. דב סדן הוא ההיסטוריון של הספרות היהודית במאת השנים האחרונות מעצם תכונתו והכשרתו. גודל היקפו וידיעתו את הפרטים מבטיחים לו הצלחה גמורה בתחום זה.

לא כתב דב סדן את ספר ההיסטוריה שלו, אלא כתב עשרות מאמרים ומחקרים ורשימות קטנות על יוצרי התרבות היהודית מכאן ומכאן, פרקי עיון, מונוגרפיות, דיוקנאות, מאמרי הערכה, מאמרי זכרון ורשימות אקראי וחקירות מרובות של פרטים. יחיד ומיוחד הוא בתיאור הסופר על הרקע התרבותי שלו, על הרקע של בני-דורו ובני-זמנו. כל

סופר צומח מתוך הרקע התרבותי שלו, מה שהצפתים קוראים milieu, דמותו נקצצת ממנו ונעצבת בו. אם כלפי המשוררים והמספרים בני-דורו, מן הבולטים שבהם, המפענחים את נפש האדם, הוא מכחן את שיטת בחינת המעמקים והמוטיבים שלו, הרי כלפי אנשי-רוח ופובליציסטים של ההווה ו-אמנים של העבר הוא מכחן את שיטתו הביוגראפית-הגינית, לא כדרך שעשה קלוזנר המנות, אלא כדרך הצמחת האדם מתוך החי סביבתו ואווירתה. חשיבות מרובה סדן מייחס להעלאת שדה גידולו וחינוכו של הסופר. להעלאת בית משי-פחתו ואילן יחסו, לציון מקורות יניקי תו, מוריו ורבותיו. כשהוא דן באחד מגדולי גאליציה, אתה רואה בעליל איך הוא מחזיק את כל החושים בידו, מכיר כל נכבדי העדה בקרב יהדות זו שבי מפנה המאה העשרים: סופרים ורבנים, אנשי רוח ואמנים, מנהיגים ועסקנים, נושאי המשרות החופשיות ומיטב ה-אינטליגנציה. במאמריו נתן במפורז את הישגי התרבות של יהדות זו — ועוד הרחיב חזיתו למעבר ארץ-מולדתו לכלול יתר מרכזי היהדות — נתן את תולדות הרוח שלה והסתעפותה בתחומי החיים השונים.

דומה הוא במידת-מה לסוקולוב: ביידיעתו הכוללת והפורטת את התרבות היהודית החדשה, שנתבטאה ביטוי משר-לשעברית, באידיש ובלשון-העמים, ביוצרות את אילני-היחס של המשפחות הנאורות, בזכרונות המופלאה, שאינה מפלה בין פרטים חשובים לשאינם חשובים, ואף בדיבורו השופע, במענה לשונו, בסגנונו העשיר והממולא ועוד; ודאי שינויים עצומים ביניהם, ואין בכי ונתני לערוך כאן אנאלוגיה מפורטת ומדוייקת, קל וחומר להעריכם זה כנגד זה, אלא לרמוז לטיפוס של סופר, צנא מלי ספרי, בקי וחרוף, איש-האש-כולות ופה-מפיק-מרגליות, סופר שפריש-מן קרא לו בשם "הכשרון הצרבראלי", איש המוח היודע כל, ויותר משדרש כינוי זה לשבח, דרש אותו כדרכו ולפי טעמו לגנאי.

בספרו "אבני זכרון" (אסף דב סדן חלק מועט ממאמריו ומרשימותיו על חכמים, סופרים ועיתונאים עם הסתל-קותם או עם העלאת זכרונם לעת-מצוא, מהם בעלי קלסטר-פנים ובעלי ערך ומהם ערכם הממשי דל ומבוטל (לדעתי). איסופם אל הספר הוצדק במידה מסויי-מת של מגע אישי עם הנידון. ובלשונו של דב סדן: "והצד השווה שבהם הוא במה שהערכה לגופה אינה מתעלמת מנקודת-הקירבה המיוחדת והזיקה המיוחדת לנערכים מצד עמידתם החשובה במעגלים השונים, שבהם עברו היי למ-סילתם ושוליהם" (עמ' 7). מאמרים ורשימות כבדי-משקל וקלי-משקל, אבל כמעט בכל אחד מהם אתה מוצא איזה דבר של חריפות מעצם טבעו של דב סדן לבדיקה מחודשת ולרביזיה קטנה או גדולה בכל תחום מתחומי הרוח שהוא מטפל בו. בהקיסו את כלל יציר-רתו של הסופר או את דמות-דיוקנו השלימה, בין בתוך עצמן בין בפרט-פקטיבה ההיסטורית שלהן — תמיד יש לאלידו להפוך דעה מקובלת, שהכל מורים בה, כגון זו דעתו על בריינין, שלא המחיצה שהקים הוא בעצמו עם הסתפחותו אל מחנה שונא-ציון — היא שהרחיקה אותו מתודעת הציבור ומתגובת הספרות, אלא הוא עצמו נגמר בתוך עצמו, ובלשונו של דב סדן: "הוא היה מאלה, שנעשו באמצע חייהם חסי-בה של היסטוריה גמורה ומגמרת" (שם, עמ' 297).

לגיתוח כלל יצירתו של הסופר לא הגיע סדן במאמרים וברשימות אלו, שלא נועדו לכך; וכמה מהם אינם אלא דבר בעתו, דבר של הספד וזכרון, וספק אם איסופם מוצדק בכל-מכל-כל. אבל בכמה מהם נתן את הסופר על "הי מילייה" שלו, והם לובשים חשיבות יתר כשלעצמם, כגון אותו מאמר על צבי פרץ חיות, שלא נתן את דמותו של צורבא-דרבנן זה בלבד, שמילא בשעתו תפקיד נכבד בקרב היהדות, אלא גם תיאור את אוירת גידולו, עם שהוא גוקב בשמות "העסקנים הרחור-קים", שפקדו את בית אבותיו, כשי פליטי "הסופות בנגב" נתלקטו בעיר ברודי, ובשמות "החכמים והמשכילים הקרובים" מבני העיר גופה; ולא עוד אלא ציין ופירט את מוריו בחינה איש כתבונתו וכהגדרתו.

אל ספרו זה אסף דב סדן כאמור סופרים נכבדים במשקלם העצמי או אופייניים במשקלם הסגולי וגם בלתי-נחשבים וסגוליותם מועטת, שלדעתי אין הטיפול הספרותי בהם מוצדק. אין הוא מפלה בין גדול לקטן; ומתוך איוז אצילות נפשית הוא נוטה לעסוק בנעיי-רים שבחבורה לגמול עמהם חסד של הזכרת נשמות. אבל יש שהגזכר לכלל סופר עצמאי או איש הרוח לא הגיע; ורק נדיבותו וחינך-כתיבתו של דב סדן מקנים לו זכות. כביכול אינו יודע שלא בנכירה בלבד חייבת הספרות אלא גם בשכתה. ספרות הבוחרת בחיים ולא במיתת-חנק מתוך עונף שמות מתגלג-לים — בעל-כורחה משכיחה שמותיהם של עשרות מחזיקים בשבט סופרים, שכתבתם לזמנם ונכסיהם מטלטלים. שאם לא כן — לאן אנו באים.

על-כיל-פנים דב סדן מתנגד ל"תפיסה ההירואיסטית" של הספרות, שעיקרה "שיטת מעגלים": בכל מעגל שמש אחת, גדול המשוררים בתקופה, ומסביבה הכו-כבים בני-לוחיתה, נכבדי היוצרים התלו-יים במשורר. אוי להם לסופרים, שגדלו בין המעגלים או מחוצה להם: הם גידונו לשכחה. על אלה דאבה נפשו ולהם יחד רובי מאמריו וחקירותיו. הוא רואה את הספרות כראות "יער גדול על קרקעו המצמיח עירוב של קבוצות אילנות גדולים וציבורי אילנות קטנים ושרישים סמוכים, צמרותיהם נושקות ובינותם עזת קנים תמרים מהם רמים ביותר, ושפעת קנים בר-נונים ונמוכים, מהם גחונים במעט או בהרבה, גדלים ומשתרגים, סבכי שיחים ורוב עשבים וחרב, והכל יונקים זה מזה ומיניקים זה את זה, וכל-יכולם מזהיבת-חיים גדולה ואחת השרויה בר-צועת אמה אחת ותחת חופת אחת" ("אבני בחן", עמ' 12).

אין לגרוע את זכותה של הפרובינציה הספרותית, שממנה יונקת חיותן ערי המחוז ועיר הבירה. ובחודאי זו חובתו של כותב תולדות הספרות להוסיף תרומתה ברקע ולנקוב בשמות האופיי-ניים שבה, אבל הכתבים הזעירים (כגון רחל מורפורגו שייחד לה דב סדן מאמר ב"אבני בחן" דווקא, כלומר יחד עם ביאליק וטשרניחובסקי, עם עגנון והזו ועוד שמות מפוארים של ספרותנו, ושי-מצא את "חרוזה נמרצים") וכל שכתו-בתם לשעתם — אין דינם אלא בשכחה. על-כיל-פנים אין לשלול את זכותו של

דב סדן כמגינה ודוברת של הפרובינציה הספרותית שלנו, בפולקלור ובאמנות, בעברית ובאידיש, וביותר של הפרו-בינציה הגאליצאית שהוונחה לגמרי מ-תוך יחס של זלזול עלידי חוקרינו וכותבי תולדות-ספרותנו. אבל חשובה יותר מלחמתו להרחבת התפיסה של ספרותנו, ספרות ישראל, שתהא כוללת את כל גאוננו היוצר של העם היהודי לתפוצותיו: גם בעברית, גם באידיש וגם בלשונות העמים, ולא עוד אלא תהא כוללת אותם ענפי ספרות שנוצרו עלידי החסידות והמתנגדות (ראה מח-רתו "על ספרותנו") ומאמרים אחרים שנתפרסמו בשעתם בעתונות ושמעו גם גאומים מרובים שלו בהזדמנויות שוי-נות). באשר לספרות של החסידות וה-מתנגדות דעה זו שנויה במחלוקת, שכן ניתן לטעון שאין היא בגדר של ספ-רות לפי המושגים החדשים הרחובים בעולם, אבל מה-טעם יש לבודד את הספרות העברית ביוד מלאכותי ול-הורותה כספרות העם היהודי בעוד ש-לא ביטאה אלא חלק מן העם, חלק מועט שבו, אותה שכבת-ביניים, אותם יהודים שעמדו בתוך, שמכלל אדיקות יצאו ולכלל טמיעה לא הגיעו: לא את ההמונים במזרח אירופה, שהיו מדברים אידיש ומוצאים ביטויים בספרות אידיש ובעתונות אידיש או בספרות היראים, ולא את השכבה הנאורה בעם, שנטתה אל התבוללות ושמצאה דרכה אל ספרות העמים. הספרות העברית החדשה לא נוצרה אלא עלידי קומץ משכילים עבר-רים, אחד בעיר ושניים במדינה, והי-מוכשרים ביותר מבנינו המירו שפתם בשפת העמים, גם אם נשאלו בתוכנו ועסקו בעניינינו, וכמה גדולים נסתפחו אל העמים, כתבו בלשונם ונטמעו בהם בשלימותם או בחלקם. ובכן מה-טעם להתייחס אל הספרות העברית כאל ספ-רות העם כולו ולהורותה לבנינו בהפי-דה מאחיותיה החוקיות?

תפיסה רחבה זו הביאה את דב סדן לעסוק גם בספרות עברית, גם בספרות אידיש וגם בספרות יהודית שנכתבה בלשון העמים, החי אומר בגרמנית, ש-אליה נצמדו היהודים במזרח אירופה בכלל ובגאליציה מכורתו בפרט. עד היום לא הדגים לנו דב סדן את זיקתו אל ספרות החרדים ולא פירש לנו את טיבה של ספרות זו, וכיצד תהא משתלבת בתוך הספרות החילונית. הוא כתב במפורז מאמרים ורשימות על סופרים חילונים חשובים ולא-חשובים, ויש שי-נדמה שעל האחרונים יותר מן הראי-שונים. צדקה עשה עמנו, שבהתעסקותו המרובה והממושכת בפסין קטנים, ב-סופרים ינדחים ובפרשות נעלמות בספ-רות אשכנז (ראה ספרו "הגמר וידיו המתגמגמים") במחקרים פולקלוריסטיים ולשוניים צדיים — עוד מצא לו שעת-כושר להסב תשומת-לבו לכמה סופרים גדולים וקרובים שלנו, לסופרים שיש לכל העם עניין בהם. אבל את ספרו הגדול, שהוא רק הוא מסוגל לכתוב אותו, את ההיסטוריה המאוחדת של הספרות היהודית, הכוללת גם ספרות עברית וגם ספרות אידיש וגם ספרות יהודית שנכתבה בלשונות העמים אך נושאה ובעיותיה, מוטיביה ואידיאותיה בתחום היהדות — את ספרו הגדול הזה לא כתב. אם תמצא לאמר, הרי מאמריו ומחקריו, מסותיו וספריו אינם אלא נסיונות ראשונים ונכבדים, מגחמים, טערי גי ידענות וכשרון אבחנה — לקראת ספרו זה, אבל אינם יכולים לבוא במקומו... לספרו זה אנו עדיין מצפים.

(*) דב סדן, "אבני זכרון" עם עובד, תל-אביב, תשי"ד.

(**) דב סדן, על ספרותנו. מסת מבוא, הוצ' ר. מס, ירושלים, תשי"ג.

(***) דב סדן, "הגמר וידיו המגמגמים", אסופת מאמרים. הוצ' הקבוץ המאוחד, תשכ"א.